

Fóti Péter (peter.foti@runbox.com)

Az osztályozás és a bürokratikus iskola

Bevezető

Március 26-án elektronikus levelet hozott a posta: A Tani-tani új szerkesztője, Knausz Imre köszöntötte a régi szerzőgárdát. Levelének központi mondata különösen megragadta a figyelmemet:

Szeretném, ha a Tani-tani továbbra is a *bürokratikus iskola* alternatíváit mutatná fel: egy személyesebb, közösségibb, igazságosabb, étellel telibb, és ezért talán hatékonyabb nevelés lehetőségét (és persze valóságát).

Ez igen, ez tetszik nekem gondoltam, és rögtön elküldtem elektronikus asztalfiókom legfelső fiókjából cikkemet, amit egy Knausz Imre által megálmódott iskoláról írtam. A cikk bevezető idézete így a hangzik:

Az iskola eszméje – ha nem is mai, bürokratikus formájában – a valaha ismert legjelentősebb társadalmi felfedezések egyike. A legmélyebb szükségleteinken alapul, és olyan gyökerekből táplálkozik, amelyeket készakarva sem tagadhatnánk meg. A tanítás a felnőttek kevés természetes feladatai közé tartozik. A gyerekekkel szemben egyszerűen nem mondhatunk le róla. A fiatalokkal szemben támasztott jogos elvárásunkat – azt az elvárást, hogy így vagy úgy, de világunk méltó örökösei legyenek – ők maguk is tiszteletben tartják. A saját egyéniségükről, büszkeségükről, állampolgári tudatukról alkotott képüket az általunk nyújtott terminusokban fogalmazzák meg, amint követeléseinket célokká, akár a dicsőség eszméjévé alakítják át. Egyszerűen nem tudom elhinni, hogy ezek a dolgok olyan erőtlenné lennének, hogy a képzés feladatát a kényszer gyakorlására kellene alapoznunk, ennek valamennyi káros következményével.¹

Agyam azonban tovább járt, és emlékeztem, hogy mikor Knausz Imre szerkesztői megbízásáról először értesültem, körülnéztem az Interneten, hogy mit lehet tőle olvasni. Ez a kirándulás egy számomra horrorszerű bekezdésben végződött:

Ha be is látjuk azonban, hogy az osztályozás globálisan nem számolható fel, a tanulási folyamatok szabályozásában betöltött szerepe kétségkívül csökkenthető. Ez persze kétélű törekvés. Az osztályozás ma mind a fegyelmezésben, mind a motiválásban központi szerepet játszik. Visszafejlesztése felboríthatja az osztályterem kényes ökológiai egyensúlyát. Csak akkor szabad elindulni ebbe az irányba, ha képesek vagyunk a belső motiváció hatékony eszközeit kifejleszteni és alkalmazni.²

Nem álltam meg, és megjegyzéseimet az idézettel kapcsolatban, amely számomra ellentmondott a beköszöntő levélben írtakkal, elküldtem Knausz Imrének, amiből azután többszöri Interneten keresztüli „pengeváltás” után az az ajánlat kerekedett ki, hogy indítsunk a Tani-tani lapjain vitát a kettőnk között felmerült kérdésekről. Íme az én vitaindító fogalmazványom:

Az osztályozásról a bürokratikus iskolában

Amikor az osztályozás kérdéséről beszélünk, az egészről beszélünk. Az osztályozás összefügg a fegyelmezéssel, a fegyelmezés összefügg a jutalmazásokkal és büntetésekkel, az osztályozás összefügg a tananyaggal, az osztályozás összefügg a tanár-diák viszonyal. Ezért ha meg is próbáljuk kiragadni ezek egyikét vagy másikat, mindig csak ugyanoda jutunk vissza, hogy mindezek a dolgok összefüggnek egymással. Ezt az összefüggést jószerivel senki nem szokta tagadni. Mégis gyakran találkozunk elemzésekkel, amelyek pusztán az osztályozás kérdéseiről szólnak, anélkül, hogy a szélesebb összefüggéseket vizsgálnának. Van azonban ennél egy nagyobb baj is: nevezetesen az, hogy az osztályzatok, a jutalmazások és büntetések, a tananyag, a tanár-diák viszony egy nagyobb jelenség részei: nevezetesen annak a nagy egésznek, amit a felnőtt-gyerek viszonynak nevezünk. Ez az a perspektíva, amelyből a részletek megérthetők. Milyen az a felnőtt-gyerek viszony, amelyben a felnőtt értékeli a gyereket, de a gyerek nem értékeli a felnőttet? Milyen az a viszony, amelyben a felnőtt írja elő, hogy mit kell tanulni, és a gyereknek kutya kötelessége ezt megtenni. Milyen az a felnőtt gyerek viszony, amelyben a felnőtt jutalmaz és büntet, és a gyerek mindezeket nem teszi a felnőttel szemben.

¹ . George Dennison: The Lives of Children The Story of the First Street School –1969, 3. fejezet

² .Knausz Imre: A tanítás mestersége (<http://mek.oszk.hu/01800/01817/01817.htm>)

Nem kell tovább folytatnom: Ez a felnőtt-gyerek viszony aszimmetrikus, ez a viszony egyoldalú, ez a viszony elnyomó. Legyen ez a család, vagy az iskola. Elnyomó annak minden aspektusában. *Ezt a viszonyt nem változtatja meg az, ha az egyik vagy másik módszerről lemondva, a többi eszközzel folytatjuk ugyanazt, nevezetesen az aszimmetrikus viszonyok fenntartását.*

Ez a felnőtt-gyerek viszony rombolja a felnőtt-gyerek kapcsolatokat. Aszimmetrikus viszonyokban nincsen őszinteség a felek között. Aki elnyom, az nem bízik az elnyomottban, és ezt joggal teszi, mert az elnyomottnak csak egy célja van: kicselezni az elnyomót.

Az alternatív pedagógiai mozgalmak mindegyike ezen a szituáción igyekezett változtatni.³

Az aszimmetrikus felnőtt-gyerek viszonyának megfelelő iskola az elbürokratizálódott iskola.

Az elbürokratizálódott iskolában minden fogalomnak más értelme van, mint lennie kellene:

- A tanulás a bürokratikus iskolában adatok és összefüggéstelen tények felhalmozása a fejekben.
- A motiváció a bürokratikus iskolában a tanárok fáradhatatlan tevékenysége, hogy érdekessé tegyék a tananyagot.
- A demokrácia a bürokratikus iskolában a tananyag része, amelynek során elmondásra kerül, hogy mit is jelent a demokrácia fogalma.
- Az osztályozás fogalma a bürokratikus iskolában a tanárok joga, kényszerítő eszköz amellyel a tanárok ösztönözni próbálják a tanulót a tananyag elsajátítására.
- A bürokratikus iskolában a tanár szakértő, aki igyekszik szakértelmét magának megtartani. Ez a szakértelem kiterjed arra, hogy ő szabja meg, hogy mit, milyen módszerrel és mennyi idő alatt kell elsajátítani.
- A bürokratikus iskolában a legfontosabb a tanár, a tanulás a tanítás eredménye. (Pontosabban szólva a jó eredmények a tanár érdemei, a rosszak a tanuló hibái.).
- A bürokratikus iskola a gyerekek viselkedését azok természetének tudja be. Azoknak az aggodalmaknak, amit az iskola okoz, semmi köze nincs a gyerekek tanulási problémáihoz, viselkedési zavaraihoz, agresszivitásához.

Milyen eredménnyel működik a bürokratikus iskola?⁴

Minden szülő egész állású tanára gyerekének mindaddig, míg a gyerek valamilyen intézménybe nem kerül. Ettől fogva mellékállású tanárrá válik. Akik iskolába akarják adni gyereküket – önként, vagy mert erre kényszerülnek gondolkodniuk kell azon, hogyan mérsékelhetik az iskola által okozott kárt.

Természetesen vannak olyan családok, ahol a gyerekeket elhanyagolják, és akik számára az iskola megkönnyebbülés.

A legtöbb gyerek számára a tömeges, kötelező, kényszerű, - bürokratikus - iskola romboló hatású.

Az iskolában a gyerekek egy versenybe lesznek bekényszerítve, annak romboló hatásaival. A tanárok elsősorban azért vannak megfizetve, hogy tanítsanak. Különben nemigen törődnek a gyerekekkel.

Az iskolában a gyerekeknek magukat alá kell rendelünk, a tanároknak, a tantervnek, a csöngőnek.

Érzelmileg és intellektuálisan kiszolgáltatottak lesznek. Érzelmileg a jutalmaktól és büntetésektől függenek, intellektuálisan a tanárnak, mint szakértőnek a véleményétől. Önbecsülésük mások véleményétől fog függni. Saját értékelésük önmagukról nem számít semmit.

Mindezek miatt egyre érdektelenebbé válik számukra a felnőttek világa, a jövő, kivéve a különböző játékszerek, számítógépes játékok, a kábítószerek, amivel egy jó élményt lehet szerezni, és az erőszak. Az iskola egy minimum 12 éves börtönbüntetés, és nagyon sok rossz

³ Például egy találó idézet: A Montessori módszer mögötti feltételezés az, hogy a gyermeknek ki kell törnie e szülői és a tanári hatalmaskodás alól. Montessori szerint a gyerekek boldogtalan áldozatok, akik arra lettek kényszerítve, hogy hatalmaskodás elleni harcban védekező módszereket alkalmazzanak, amelyek igazi természetüktől idegenek. Az első eleme az oktatás reformjának az lenne, ha a tanárok belátnák, hogy önmaguk felsőbbségéről szóló eszmék helyett alázatosabbnak és passzívabbnak kellene lenniük. A következő lépés egy olyan környezet megteremtése, amelyben a gyerekek módja van arra, hogy saját életét élje. (<http://www.britannica.com/eb/article-47650/history-of-education#303243.hook>)

⁴ Roland Meighan: Natural Learning and the Natural Curriculum – Educational Heretics Press 2001. Az idézetek a könyv olvasása közben készült jegyzeteimből valók.

szokást tanít meg. Az iskola valójában felkészíti a gyereket, hogy később könnyebben elfogadja más őt ellenőrizni akaró intézmények kontrollját, amilyen például a televízió.

Ezen a dolgon lehet egy ideig hímezni-hámozni, de a kép sajnos igaz.

Ez még nem minden.

Nem az a legfontosabb, hogy mit tanulsz, hanem az, hogy hogyan. Ha egy elnyomó rendszerben leszel írástudó, akkor nagy valószínűséggel egy elnyomó írástudó leszel belőled. Ha egy olyan rendszerben tanulsz meg írni olvasni, amelyik a kooperációra épül és hatalommegosztásra, akkor nagy valószínűséggel egy demokratikus habitusú írástudó leszel belőled. Ha egy flexibilis tanulóbárat rendszerben tanulsz, akkor flexibilis, kreatív találékony írástudó leszel belőled.

Így a bürokratikus iskolából kikerülő tanulók egy része, akik az elnyomó tanárokkal azonosulnak, másokat elnyomó felnőttek lesznek, akik pedig ezt nem teszik, azok közül sokan lesznek neurotikusok és deviánsak.

Iskola osztályzás nélkül

Mi lenne hát az oktatás másik modellje? (Amikor erről írok, kénytelen vagyok a bürokratikus iskola módszereit tovább kritizálni.)

A legfontosabb, hogy ennek a másik rendszernek az alapja, talpköve, elengedhetetlen feltétele a szimmetrikus felnőtt-gyerek viszony. Nem abban az értelemben szimmetrikus, hogy tagadná, hogy a felnőttek több tapasztalattal rendelkeznek, és régebben élnek. Abban az értelemben szimmetrikus, hogy a felnőttek nem kívánják ezt a helyzetet hatalmi helyzeté transzformálni. A bürokratikus iskola alapköve a rangon alapuló tekintély, míg az alternatív rendszeré a természetes tekintély. A szimmetrikus emberi viszonyokra épülő családok, iskolák legfontosabb ismérve a bizalom a résztvevők között, legyenek azok felnőttek vagy gyerekek.

A felnőttek egy szimmetrikus rendszerben úgy tekintik ismereteiket a világról, mint egy élelemmel megrakott svéd-asztalt, amelyből a tanulók ízlésüknek és étvágyuknak megfelelően választhatnak, és fogyaszthatnak. A felnőttek nem tagadják, hogy örülnek a fiatalok étvágyának és tisztelik ízlésüket.

Ami az étvágyat illeti, az valóban a gyerekekkel született. Minden gyerek úgy jön a világra, hogy meg akarja ismerni azt. Sajnos, míg a biológiai alapú éhségről az ember nem szoktatható le, addig a világ megismerésének éhsége könnyen elveszthető⁵.

A jó családokban megmarad ez az éhség, a világ megismerésére. az otthoni rendszer tárgyalásos alapon működhet, konzultációkkal, megállapodásokkal, és együttműködéssel, azaz azokkal a készségekkel, amelyeket a tekintélyelvű iskola leértékel, és amelyektől el akarja venni a gyerekek kedvét.

A gyerekek tanulási stílusa egészen más, mint amit a bürokratikus iskola megkövetel: A gyerek a tevékenység során mintegy mellesleg tanul. Tevékenysége alatt mozog, gyakran váltogatja tevékenysége tárgyát. Nem kedvetlenedik el a kudarcon, hanem újra kezdi a tevékenységet, ha a kudarcot kiheverte. Képes saját hibáit javítani. Természetes módon növekszik önbizalma, érzi erejét. Az iskolában három dolog történhet vele:

- A tanulás élménye egy teljesség megélése. A gyerek érzi a maga erőinek egységét, és az őt körülvevő emberek folytonosságát. A szülei, a barátai, tanárai ... egy jövőbeli világot képesek elé rajzolni, és ő ebben a világban érzi a saját lehetséges erejét. Minden, ami megkurtítja ezt a teljességet, az nem teljes értékű tanulás.
- Gyerekek, akik tényeket tárolnak el, és papagájként adják vissza a válaszokat (mint azt John Holt az „Iskolai kudarok” c. könyvében bemutatta) nagy aggodalmaktól szenvednek. Amikor emberekhez kapcsolódnak, akkor ebben nincs benne, hogy érzik erejüket, hanem elnyomják saját igényeiket.
- A lázadó gyerekek jobban ragaszkodnak az ösztöneikhez, de ők szenvednek a biztonságérzet hiányától a konfliktusok miatt, amik az emberekkel kapcsolatban érik őket.⁶

⁵ John Holt: What do I do Monday c. könyve első részében érzékletesen mutatja be, hogy mi történik azokkal a gyerekekkel, akik nem tudnak úgy tanulni, ahogyan azt az iskola általában megköveteli. Magyarul írtam erről röviden az „Amit az iskolában elfelejtünk (John Holt portréja) c. cikkemben (Tani-tani 2006/2007 39. szám 23-39.old) a 29.oldalon.

⁶ George Dennison: The Lives of Children 1969, 3.fejezet

Az első pontban leírt gyerek nagyon-nagyon ritkán fordul elő a bürokratikus iskolában. Azok közül a gyerekek közül, akik emberi otthonokból jönnek, és a bürokratikus iskolába kerülnek, sokan végzik a második vagy harmadik csoportban. Akiknek szerencséjük van, azokat szülei kimentik ezekből az iskolákból, és vagy emberibb iskolákat keresnek nekik, vagy otthon tanítják őket⁷. A többség azonban nem kerüli el sorsát.

Természetes módon nincs helye az osztályozásnak egy bürokratikus gondolkodástól mentes iskolában. Itt mindent meg lehet beszélni, de ez nem kell, hogy az értékelés ma oly szokásos lehetetlen módja legyen, ami a különböző gyerekek képességét egy lineáris skálára igyekszik leredukálni. Nincsen olyan sajátossága az osztályozásnak, amely bármiben többet adna, mint az őszinte kommunikáció adhat, felnőtt és gyerek között.

Az iskolában néhány tanár képes arra, hogy úgy változtassa meg tanítási stílusát, hogy a gyerekeknek több időt és teret és tiszteletet ad, akkor a gyerekek elkezdnek tanulni. Azonban ez a tanároknak egy kicsiny részét teszi ki. A többség azt tanulja meg az iskolában a tanárok többségétől, hogy a felnőttek úgy érik el céljukat, hogy kényszerítik a gyerekeket. Nem csoda, ha az iskolából egyszer kikerülve, felnőve ők maguk is így próbálják céljukat elérni.

A bürokratikus iskolarendszer olyan tanulókat bocsát ki magából, akik másokat kínzó-gyötrő politikusok, doktorok, tanárok, újságírók, közhivatalnokok lesznek. A nagy többség azonban, a kevésbé sikeresek, átveszik a megkínzottak mentalitását: magukat alávető önállótlan emberek lesznek, akiknek szükségük van valakire, aki megmondja nekik, hogy mit tegyenek és gondoljanak.

A harmadik csoport adja a problémás gyerekeket, akik a maguk módján teszik tönkre magukat és gyakran nyíltan erőszakosak másokkal. Ez a csoport a erőszakos otthonokból és tekintélyelvű iskolákból kerül ki.

Hogy mindez megváltozzon, ahhoz az kell hogy több tanár induljon el az uralkodástól a részvételen alapuló demokratikus fegyelem felé, hogy megossza hatalmát.

Amikor a bürokratikus iskola ellen felemeljük a szavunkat, akkor egy emberibb társadalom reményét fejezzük ki.

Az osztályozás, mint Knausz Imre helyesen említi a bürokratikus iskolában a fegyelmezés módja. Mondata arra figyelmeztet, hogy ha csökkentjük az osztályozás fegyelmező erejét, akkor problémánk lesz a fegyelemmel. Igen valóban probléma lehet, hiszen a helyzet hasonló ahhoz, mint amikor valaki leveszi a forró vízzel teli lábasról a fedőt, és a gőz kicsap. A kérdés csupán, hogy létezik-e más fegyelem, mint amit a bürokratikus iskola megkövetel?

A fegyelemnek kialakításának három módja ismeretes.

- Tekintélyelvű – itt a rendet a felnőttek által a gyerekekre kényszerített szabályok érik el. A hatalom a vezető csoport, vagy egy személy kezében van. A meghatározó szabály: Te úgy csinálod, ahogy én mondom
- Autonóm – itt a rend az önfegyelmen múlik. A hatalom az egyén kezében van. A meghatározó szabály: A magam módján csinálom
- Demokratikus – itt a rend olyan szabályokon alapul, amelyeket a róluk szóló beszélgetés vita után az egész közösség határoz meg. A hatalom megosztott, és a meghatározó szabály: Mi csináljuk, ahogyan nekünk tetszik

Arról, hogy melyik fegyelmi forma a legjobb, évszázadok óta vita folyik. A modern élet komplexitása megköveteli, hogy mindhárom rendszer bizonyos körülmények között szerepet játsszon. Néha utasításokat kell követnünk, vagy vezető szerepet átvenni és így a tekintélyelvű fegyelmet kell követnünk. Egy repülőgépen nem fogunk arról vitatkozni, hogy ki vezesse a repülőt. Egy autót vezetve autonóm módon cselekszünk, és elutasítjuk, hogy a hátsó ülésről dirigáljanak minket.

Egy demokratikus iskolában a tanárok és a gyerekek közösen határozzák meg a fegyelem alapját képező szabályokat. Ez a demokratikus hatalom megosztás eleinte több időt igényel, de ez egy jobb és igazságosabb fegyelemhez vezet, amelyet a közösség tagjai jobban követni fognak, mert az kifejezi igényeiket.

Az egy helyes út hirdetése helyett az új generációnak meg kellene tanulni, hogy mindhárom megközelítés helyes lehet bizonyos esetekben, és az igazi művészet a közöttük való választás.

⁷ Ahogyan az USA-ban a 1960-as években a szabad iskolák mozgalma testesítette meg a lázadást az elbürokratizálódott társadalom és iskolarendszer ellen, ma ennek felel meg az, hogy több mint egy millió szülő otthon tanítja gyermekét. A home schooling-ot nem szabad letudni, mint vallásilag motivált fundamentalista irányzatot, mert ugyan egy részére a mozgalomnak igaz, de egy másik jelentős csoport a bürokratikus iskola elleni lázadás okán tanítja otthon gyermekét. Ha az iskolázás stílusa nem változik, akkor csak idő kérdése, hogy a mozgalom Európában is a mainál nagyobb lángra kapjon.

Mindazonáltal a mai modern világban a demokratikus megközelítés a legfontosabb. A demokratikus fegyelem az, amely legjobban tud az adott időben keretet adni a másik két alternatíva számára.

Kanyarodjunk vissza még az iskola tradicionálisan legfontosabbnak tartott feladatához, a tanuláshoz: Az igazi tanulás aktív tevékenység közben jön létre. A tanár azonban nem alárendelt szereplő, hanem szerepe lényeges és fontos: Kapcsolatot épít ki a rá bízott gyerekekkel, igyekszik őket megismerni, és a maga élvezettel végzett aktivitásaiba bevonni őket. Nem kényszerít azonban semmit senkire. Nem motivál, a hagyományos értelemben. Nem osztályoz, hanem megbeszél, megmutat dolgokat, Nem szakértő, hanem filozófus, akinek célja, hogy a gyerekekből felnőttek legyenek.

Amiről érdemes beszélni, az az átmenetek kérdése. Hogyan lehet elindulni, és magunkat a bürokrácia mindent befonó befolyása alól kiszabadítani az iskolát.

Be kell látni hogy a „Az osztály kényes ökológiai egyensúlya” egy rossz egyensúly, amit azonban fel lehet váltani jobb egyensúlyokkal, amelyek valóban a gyerekek javát szolgálják és nem a bürokrácia igényeit.

Befejezés

Visszatérve a vitára, a fenti idézet helyett ezt a fogalmazást javasoltam:

Tudom könnyű nekem, aki kívül állok, de én úgy látom, hogy az osztályzást fel kellene számolni, hogy az iskola a belső motiválásra kellene építsen és akkor nem kellene fegyelmezn.

Nem arra gondolok, hogy máról holnapra rendelettel be kellene tiltani az osztályzást. Ez ugyanolyan bürokratikus gondolat volna, mint annak bevezetése. Amire gondolok, az az, hogy létre jöhetne egy alulról jövő nyomás, hogy az iskola a mai bürokratikus központosított szervezettség helyett nagymértékben önálló, autonóm iskolák hálózata legyen. Nem állam bácsi felelős minden gyerek oktatásáért. Állam bácsinak nem kellene beszélni az emberek adóját és ebből egy egyhangú, embertelen intézményrendszert irányítani, hanem jobb lenne, ha minden szülő, egy oktatási csekket kapna a kezébe, amelyet abban az iskolában adna le, amelyben bizalma van.⁸

Ha már a bizalomról tartunk: Egy bürokrácia ellenes iskolareform legfontosabb eleme az, hogy az emberek megtanulnának bízni egymásban. Ez jelentené a felnőttek egymás közötti, és a felnőtt gyerek kapcsolatokat is. Ma a bizalom helyett az ellenőrzés vágya irányítja az iskolarendszert. A törvények gúzsba kötik az egyes iskolákat. Az államikat is, de még az alapítványi és magániskolákat is. Nemcsak Magyarországon, de világszerte. Vannak persze üdítő kivételek, mint Anglia, ahol a magániskolák ugyan egy fitying anyagi támogatást nem kapnak, de legalább nem is érvényes rájuk a nemzeti tanterv. Ez adta meg a Summerhilli iskolának a létezés jogát.

Mindezekhez jön a személyes tapasztalat: Fiam jelenleg egy kis alternatív iskola első osztályos tanulója a Bécs melletti Badenben. Elsőben nincsenek házi feladatok, nincsenek osztályzatok⁹. Ennek ellenére Misi majdnem minden este magától leül és előveszi a másodikos matek munkafüzetet és egyedül oldja meg a feladatokat, amelyek tetszenek neki. A tanárok legfőbb vallott célja, hogy a gyerekek megtartsák a tanulás örömét. Nem kapott még egyetlen jegyet, nem hozott haza egyetlen piros, vagy fekete pontot se. Míg számos más iskolás, aki a telepről a helyi állami „ingyenes”, nyugodtan mondhatom, bürokratikus iskolába járva már utálja az olvasást, vagy többé-kevésbé súlyos viselkedési problémában szenved, addig Misi kedélye változatlanul jó, és szívesen megy az iskolába.

Guntramsdorf, Ausztria 2007. április 8.

⁸ Az oktatási csekkel kapcsolatos tapasztalatokról lásd: (http://www.gestalt.de/blankertz_schule_freiheit.html) és Farkas Zoltán: Az idegen szabadság A magyarországi reformok Friedman szemüvegét kölcsönvéve. Mozgó Világ 2007/2 14-31.old

⁹ Az iskolaválasztás körüli gondolataimról írtam Roxfort vagy Summerhill címmel. (megjelent a „Másmilyen iskolák” – Fordulópont, 2006/3. 15-42.old.)